

С. В. Мянчэня

ДУ «Беларуская сельскагаспадарчая бібліятэка імя І.С. Лупіновіча» Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінск, Беларусь, УА «Беларускі дзяржаўны аграрны тэхнічны ўніверсітэт», Мінск, Беларусь

БІБЛІЯТЭКІ І ЧЫТАЛЬНІ ПАПАЧЫЦЕЛЬСТВАЎ АБ НАРОДНАЙ ЦВЯРОЗАСЦІ БЕЛАРУСКІХ ГУБЕРНЯЎ (1897–1917 гг.)

Анотацыя. Артыкул прысвечаны дзейнасці папачыцельстваў аб народнай цвярозасці беларускіх губерняў па стварэнні сеткі бясплатных бібліятэк і чытальняў. Аналізуюцца прышчыпы функцыянавання гэтых устаноў, ступень ахопу насельніцтва, кніжныя фонды, а таксама фактары, якія не дазволілі эфектыўна працаваць дадзеным установам.

Ключавыя словы: папачыцельствы аб народнай цвярозасці, народныя бібліятэкі, чытальні, пашырэнне пісьменнасці.

Для цытавання. Мянчэня, С. В. Бібліятэкі і чытальні папачыцельстваў аб народнай цвярозасці беларускіх губерняў (1897–1917 гг.) / С. В. Мянчэня // Библиотеки в информационном обществе: сохранение традиций и развитие новых технологий. Тема 2022 года – «Библиотеки в системе информационных и социальных коммуникаций»: докл. V Междунар. науч. конф., Минск, 1–2 дек. 2022 г. / Белорус. с.-х. б-ка им. И. С. Лупиновича Нац. акад. наук Беларуси ; редкол.: Ю. О. Каракулько (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2022. – С. 292–300.

S. V. Mianchenya

*I.S. Lupinovich Belarus Agricultural Library of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus
Belarusian State Agrarian Technical University, Minsk, Belarus*

LIBRARIES AND READING ROOMS OF THE COMMITTEES OF THE PEOPLE'S SOBRIETY OF THE BELARUSIAN PROVINCES (1897–1917)

Abstract. The article is dedicated to the activities of the public sobriety trusteeships of the Belarusian provinces on the creation of a network of free libraries and reading rooms. The principles of functioning of these institutions, the degree of coverage of the population, book funds, and the factors that prevented these institutions from working effectively are analyzed.

Keywords: committees of the people's sobriety, public libraries, reading rooms, literacy development.

For citation. Mianchenya S. V. Libraries and reading rooms of the committees of the people's sobriety of the Belarusian provinces (1897–1917). Libraries in the

information society: preserving traditions and developing new technologies. The theme for 2022 – «Libraries in the information and social communication system»: proceedings of the V international scientific conference, Minsk, December 1–2, 2022. Minsk, 2022, pp. 292–300 (in Belarusian).

З 1 ліпеня 1897 года ў Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Ковенскай, Мінскай і Магілёўскай губернях, у выніку ўвядзення дзяржаўнай манаполіі на вытворчасць і продаж моцных алкагольных напояў, былі створаны камітэты папячыцельства аб народнай цвярозасці. Іх асноўнай мэтай было правядзенне мерапрыемстваў па арганізацыі вольнага часу насельніцтва, абмежаванне празмернага п'янства, нагляд за нелегальным продажам алкаголю і прапаганда здаровага ладу жыцця. Адным з накірункаў дзейнасці папячыцельстваў стала станаўленне сеткі бясплатных народных бібліятэк і чытальняў. Як і іншыя ўстановы папячыцельстваў яны атрымалі назву «народныя».

Першапачаткова функцыянаванне народных бібліятэк і чытальняў рэгламентавалася «Правіламі о бесплатных народных читальнях и о порядке надзора за ними» ад 15 мая 1890 г. Фонды бібліятэк і чытальняў фарміраваліся са спісу выданняў, зацверджаных Міністэрствам народнай асветы. Указам Мікалая II ад 2 снежня 1905 г. гэтыя ўстановы былі пераведзены ў стан публічных бібліятэк і атрымалі дазвол выдаваць усе незабароненыя выданні, у тым ліку і на замежных мовах [1, арк. 396].

Пераважная большасць чытальняў папячыцельстваў аб народнай цвярозасці ў першыя гады іх дзейнасці размяшчаліся пры чайных [2, с. 139]. У 1901 г. усе 33 чытальні Віцебскага камітэта знаходзіліся пры чайных. Асобна ад чайных функцыянавалі: адна чытальня з 25 Гродзенскага камітэта, 8 – з 97 Магілёўскага камітэта і 17 – з 63 Мінскага губернскага камітэта [3, с. 32–35]. Т. Процька адзначае, што часта такія бібліятэкі ўяўлялі сабой скрыню з кнігамі коштам да 5 руб. разам [4, с. 43]. Часам чытальняй лічыўся асобны стол ў чайнай, за якім можна было пачытаць мясцовыя губернскія ведамасці, што ў першыя гады інсвання папячыцельстваў абавязкова выпісваліся губернскімі і павятовымі камітэтамі. З ліквідацыяй чайных бібліятэкі перадаваліся ў мясцовыя народныя вучылішчы, ці

размяшчаліся ў будынках валасных сходаў, як у Лепельскім павеце Віцебскай губерні.

Бесплатныя бібліятэкі і чытальні дазвалялі браць кнігі і перыядычныя выданні дадому ці чытаць на месцы. У Гродзенскім народным доме кнігі выдавалі пад залог у 30 кап., найбольш каштоўныя – пад 2 руб., але для навучэнцаў ці ніжэйшых чыноў было дастаткова даручальніцтва іх кіраўніцтва. Кнігі выдавалі на два тыдні, за спазненне накладваўся штраф – 1 кап. у дзень [5, арк. 8 адв.].

З 1901 па 1907 г. колькасць народных бібліятэк і чытальняў знізілася ў Гродзенскай (з 25 да 18), Магілёўскай (з 97 да 29) і Мінскай (з 63 да 34) і павялічылася ў Віцебскай і Віленскай губернях (табліца 1). Дадзеная дынаміка была звязана з скарачэннем колькасці чайных, а рост паказалі тыя губерні, дзе атрымалася змяніць падыход да справы. Найбольшых поспехаў тут дасягнула Віцебская губерня. У 1904 г. Лепельскі камітэт папярэжальства аб народнай цвярозасці цалкам адмовіўся ад утрымання чайных, накіраваўшы ўсе сродкі на стварэнне бібліятэк. У 1907 г. з 96 бібліятэк і чытальняў папярэжальстваў аб народнай цвярозасці Віцебскай губерні 36 знаходзіліся ў Гарадокскім павеце, 16 – у Полацкім, 5 – у Лепельскім, 2 – у Дрысенскім і 1 – у Віцебскім. Пры гэтым у Гарадокскім павеце налічвалася 5 500 абанентаў і 1 500 наведвальнікаў, тады як пяць бібліятэк Лепельскага камітэта ахоплівалі 13 200 абанентаў [6, арк. 240 адв. – 241]. У 1910 г. у Лепельскім павеце дзейнічала ўжо 27 чытальняў, якія абслугоўвалі 25 493 абанента [7, арк. 5–6].

Табліца 1. – Народныя чытальні і бібліятэкі папярэжальстваў аб народнай цвярозасці ў 1907 г. [1, арк. 420]

Губерня	Бібліятэкі і чытальні	Колькасць абанентаў	Колькасць наведвальнікаў	Кніжныя склады
Віленская	66	99 000	44 000	1
Віцебская	96	30 000	16 000	2
Гродзенская	18	6 000	84 000	1
Магілёўская	29	7 000	34 000	3
Мінская	34	3 000	14 000	2
Разам	243	145 000	192 000	9

Адміністрацыя чайных вяла ўлік чытачоў паводле ўзросту і веравызнання. У 1907 г. у сярэднім на адну ўстанову

прыходзілася абанентаў і наведвальнікаў: у Віленскай губерні – 1 500 і 666; у Віцебскай – 312 і 166; Гродзенскай – 333 і 4 666; Магілёўскай – 241 і 1 172; Мінскай – 88 і 412. Большасць чытачоў з’яўлялася вучнёўскай моладдзю, месцамі пераважалі яўрэі, што было абумоўлена спецыфікай гарадскіх паселішчаў беларускіх губерняў. У Віцебскай бібліятэцы-чытальні ў 1910 г. з 664 чытачоў хрысціянамі былі 229 (34,5 %), а яўрэямі (іўдзеямі) – 435 (65,5 %) чалавек. Асноўная маса чытачоў – ва ўзросце да 19 гадоў, старэйшых – толькі 28 (4 %) чалавек. Хрысціяне часцей за ўсё чыталі кнігі духоўнага зместу, кнігі прысвечаныя сельскай гаспадарцы і перыядычныя выданні, яўрэі – кнігі па славеснасці і пажарнай бяспецы [8, арк. 48].

Сярод рэкамендаваных выданняў для чытальняў і народных бібліятэк была мастацкая літаратура, кнігі па гісторыі, геаграфіі, гаспадарцы, пажарнай бяспецы. Атрымаць агульнае ўяўленне аб змесце фондаў народных чытальняў можна на прыкладзе Мінскай чайнай № 1 (табліца 2).

Табліца 2. – Спіс кніг чытальні Мінскай народнай чайнай № 1 (1906 г.) [9, арк. 22]

Аўтар/выданне	Колькасць асобнікаў	Аўтар/выданне	Колькасць асобнікаў
М. Я. Салтыкоў-Шчадрын	12	Генрых Гейнэ	6
Л. М. Талстой	3	І. Ф. Гарбуноў	1
Марк Твен	7	Часопіс «Вокруг света»	1
А. К. Шэлер-Міхайлаў	16	М. С. Ляскоў	12
К. М. Станюковіч	12	А. П. Чэхаў	8
Часопіс «Ніва»	45	Часопіс «Дружеские речи»	1
Дадаткі да часопіса «Ніва»	15		

Са 139 асобнікаў амаль палову (62) складалі часопісы і дадаткі да іх, астатняе з большага – «лёгкай» літаратура юмарыстычнага, ці прыгодніцкага зместу. Падобны асартымент павінен быў адпавядаць адукацыйнаму ўзроўню мэтавай аўдыторыі народных чайных – сялян і рабочых. Цікава, што тут адсутнічалі юбілейныя выданні А. Пушкіна і М. Гогаля, як

выйшлі значнымі накладамі ў 1899 і 1901 гг. Творы А. Пушкіна «знайшліся» ў 1912 г. Загадчык Мінскай чайнай № 2 дакладаў, што 12 год таму ў чайную перадалі для продажу 750 брашур з творамі А. Пушкіна, якія ніхто не купляў з-за недахопу сродкаў, у выніку чаго было прапанавана бясплатна раздаць іх насельніцтву. Але папярэжальства прыняло рашэнне аб перадачы іх дабрачынным арганізацыям Мінска [10, арк. 1–2].

Спіс кніг для народных бібліятэк Віленскай губерні налічваў 315 пазіцый, у тым ліку творы Г. Сянкевіча («Крестonosцы», «Камо грядеши», «Поселянка») і Элізы Ажэшкі («Тяжкий грех», «В зимний вечер») [11, арк. 2–7]. Аднак забяспечаны такія выданнямі былі не ўсе. У 1906 г. настаўнік А. Міськевіч, які загадваў Радунскай бібліятэкай-чытальняй, прасіў Лідскі павятовы камітэт даслаць «сочинения классических писателей, так как в ней кроме сказок ничего нет» [11, арк. 278].

З 1907 г. народным чытальням было прапанавана звярнуць увагу на кнігі, прысвечаныя сельскай гаспадарцы. У якасці рэкамендацыі былі агучаны «Хуторское расселение» (А.А. Кодоф, СПб, 1907), «Справочная книжка о переселении за Урал с картой» (СПб, 1907), часопіс «Крестьянин» Віленскага сельскагаспадарчага таварыства [1, арк. 397]. Гэтыя выданні, акрамя практычнай карысці сельскім гаспадарам, павінны былі растлумачыць насельніцтву мерапрыемствы аграрнай рэформы П. Стальпіна і забяспечыць іх падтрымку.

Цікавым фактам з’ўляецца знаходжанне ў чытальнях беларускамоўных выданняў «Выбіраймися ў прочкі! Скарэй у Томск!» і «Слова аб праклятай гарэлцы і аб жыцці і смерці п’яніцы» [12, арк. 53]. Яны выйшлі ў выглядзе ананімных гутарак, але па некаторых дадзеных можна з упэўненасцю назваць іх аўтарам беларускага краязнаўца і гісторыка Аляксандра Ельскага (1834–1916) [13]. Першая брашура была прысвечана праблеме самавольнага перасялення ў Сібір, прычынай якога была галеча, у тым ліку з-за п’янства. Аўтар раіў не шукаць шчасця ў далёкай Сібіры, а развіваць сваю гаспадарку: «Гарэлку трэба кинуць и, канешна, цвярэзаметам зробітьца, бо без того николи ниякого толку не будить» [14, с. 11]. Для гэтага трэба было ліквідаваць корчмы, адкрыць школы, прыстойна адзначыць

святы. Карчма магла застацца толькі ў наступным выглядзе: «сь пивом, с яденъем для подорожных», і абавязкова мець чытальню з кнігамі і часопісамі [14, с. 13]. «Слова аб праклятай гарэлцы...» (1900 г., Пецябург) было цалкам прысвечана антыалкагольнай тэматыцы. Выданне складалася з дзвюх частак. Першая – «шчырая праўда» – уяўляе сабой гістарычны экскурс аб з’яўленні і распаўсюджванні гарэлкі, палітыцы дзяржаўнай манаполіі і шкодзе п’янства. Вось як аўтар, для прыкладу, ацэньвае дзяржаўную палітыку «віннай» манаполіі: «былі пакасаваны у сіолах усе корчмы і заведзян так называемы “манаполь” казійны, с целью штоб народ меў менш можнасці п’янстваваць, дурэць, губіць свае пажыткі, здароўя і душу». Але дадзеныя меры выклікалі зусім адваротную рэакцыю: «народ... як толькі уніклі корчмы, стаў піць бязабразна проста на улiцы, пры манаполях, стаў буяніць і гайдамачыць зверска, так, што часта ад таго бываюць краміналы і калецтвы» [15, с. 4–5]. Другая частка выдання – «казка» – верш аб жыцці і смерці п’яніцы, дзе п’янства вызначаецца як асноўная прычына занябанасці гаспадаркі, беднасці і ранняй смерці.

У 1900 г. “Слова...” было прадстаўлена ў каталогу антыалкагольнай літаратуры папячыцельстваў аб народнай цвярозасці на Сусветнай выставе ў Парыжы, прычым у якасці адзінага нярускамоўнага выдання Расіі па данай тэматыцы [16, с. 3].

З цягам часу бібліятэкі папячыцельстваў аб народнай цвярозасці напаткаў лёс чайных – недахоп фінансаў не дазваляў абнаўляць фонды, большасць з якіх знаходзілася ў занябаным стане. У 1912 г. газета «Русское слово» адзначала, што Віцебскую народную чытальню ніхто не наведвае, а ў бібліятэцы толькі некалькі чытачоў, Магілёўская бібліятэка ўвогуле не функцыянавала, а Мінская налічвала каля 400 кніг, выпісвала «местную черносотенную и петербургскую газету “Свет”», а таксама часопісы «Нiва» і «Улей» [17, арк. 3].

Такім чынам, стварэнне і функцыянаванне бібліятэк і чытальняў папячыцельстваў аб народнай цвярозасці з’явілася адной са спробаў данесці друкаванае слова і кніжную культуру ў шырокія народныя масы ў пачатку ХХ ст. Магчымасць бясплатна

чытаць, пашыраць свае веды мелі важнае значэнне. Магчыма яны б дасягнулі пэўных поспехаў як у сферы барацьбы з п'янствам, так і арганізацыі гаспадаркі, калі б не шэраг аб'ектыўных і суб'ектыўных фактараў. З аднаго боку пашырэнню кніжнасці перашкаджалі нізкі узровень пісьменнасці мэтавай аўдыторыі гэтых устаноў і моўныя абмежаванні: пераважная колькасць выданняў была на рускай мове, беларускія выданні былі адзінкавымі. У той жа час у польскіх і латышскіх губернях народныя бібліятэкі камплектаваліся кнігамі на польскай і латышскай мовах. З іншага боку народныя бібліятэкі сутыкнуліся з недахопам фінансавання, што не давала ім магчымасці папаўняць фонды і зніжала інтарэс да іх з боку пісьменнай часткі грамадства. Праблемамі з'явіліся фармалізм у працы, калі чытальняй лічылі проста месца, дзе была магчымасць пачытаць прэсу ці некалькі кніжак, а таксама бюракратычныя перашкоды, якія закраналі амаль усе сферы дзейнасці папярэчальстваў аб народнай цвярозасці.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). – Ф. 2709. Воп. 1. Спр. 87.
2. Мян'чэня, С. В. Культурна-асветніцкая функцыя народных чайных і народных дамоў у беларускіх губернях у канцы XIX – пачатку XX ст. / С. В. Мян'чэня // Вестн. Полоц. гос. ун-та. Сер. А, Гуманитар. науки. – 2016. – № 9. – С. 138–142.
3. Попечительства о народной трезвости в 1901 г. / Гл. упр. неоклад. сборов и казен. продажи питей по Стат. отд-нию. – Петроград : Тип. Ред. период. изд. М-ва финансов, 1904. – [4], 34, 45, 31 с.
4. Прот'ко, Т. С. В борьбе за трезвость / Т. С. Прот'ко ; под ред. М. О. Бича. – Минск : Наука и техника, 1988. – 165 с.
5. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (Гродна). – Ф. 543. Воп. 1. Спр. 2.
6. НГАБ. – Ф. 2709. Воп. 1. Спр. 85.
7. НГАБ. – Ф. 2709. Воп. 1. Спр. 94.
8. НГАБ. – Ф. 2709. Воп. 1. Спр. 61.

9. НГАБ. – Ф. 132. Воп. 1. Спр. 12.
10. НГАБ. – Ф. 132. Воп. 1. Спр. 37.
11. НГАБ (Гродна). – Ф. 1542. Воп. 1. Спр. 10.
12. НГАБ. – Ф. 2709. Воп. 1. Спр. 4.
13. Мян'чэня, С. В. Антыалкагольныя беларускамоўныя выданні А. К. Ельскага (1834–1916) / С. В. Мян'чэня // Романовские чтения – 14 : сб. ст. Междунар. науч. конф., Могилев, 28–29 нояб. 2019 г. / Могилев. гос. ун-т ; под общ. ред. Я. Г. Риера. – Могилев, 2020. – С. 54–55.
14. Ельский, А. К. Наши переселенцы / А. К. Ельский. – Витебск : Губерн. тип., 1896. – 15 с.
15. А. І. Слова аб праклятай гарэўцы і аб жыцці і смерці п'яніцы / А. І. – Пецярбург : [б. в.], 1900. – 12 с.
16. Библиотека изданий по вопросу о борьбе с пьянством, составленная редактором журнала «Вестник трезвости» Н. Григорьевым / сост. Н. И. Григорьев. – СПб. : Тип. П. П. Сойкина, 1900. – 9 с.
17. НГАБ. – Ф. 299. Воп. 3. Спр. 1580.

References:

1. *National Historical Archives of Belarus* (NGAB). F. 2709. Op. 1. Ref. 87. (in Belarusian).
2. Menchenja S. Cultural and educational function of people's tea-houses and people's homes in belarusian provinces in the late XIX – early XX centuries. *Vestnik Polotskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya A, Gumanitarnye nauki = Herald of Polotsk State University. Series A. Humanity Sciences*, 2016, no. 9, pp. 138–142 (in Belarusian).
3. General Directorate of Non-Salary Duties and State Sale of Drinks. *The trust for public sobriety in 1901*. St. Petersburg, Printing house Editorial offices of periodicals of the Ministry of Finance, 1904. [4], 34, 45, 31 p. (in Russian).
4. Prot'ko T. S. *In the struggle for sobriety*. Minsk, Nauka i tekhnika Publ., 1988. 165 p. (in Russian).

5. *National Historical Archives of Belarus in Grodno*. F. 543. Op. 1. Ref. 2. (in Belarusian).
6. *National Historical Archives of Belarus*. F. 2709. Op. 1. Ref. 85. (in Belarusian).
7. *National Historical Archives of Belarus*. F. 2709. Op. 1. Ref. 94. (in Belarusian).
8. *National Historical Archives of Belarus*. F. 2709. Op. 1. Ref. 61. (in Belarusian).
9. *National Historical Archives of Belarus*. F. 132. Op. 1. Ref. 12. (in Belarusian).
10. *National Historical Archives of Belarus*. F. 132. Op. 1. Ref. 37. (in Belarusian).
11. *National Historical Archives of Belarus in Grodno*. F. 1542. Op. 1. Ref. 10. (in Belarusian).
12. *National Historical Archives of Belarus*. F. 2709. Op. 1. Ref. 4. (in Belarusian).
13. Myan'chenya S. V. Anti-alcohol Belarusian-language editions by A. K. Yelsky (1834–1916). *Romanovskie chteniya – 14: sbornik statei Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii, Mogilev, 28–29 noyabrya 2019 g.* [Romanov readings – 14: collection of articles of the International scientific conference, Mogilev, November 28–29, 2019]. Mogilev, 2020, pp. 54–55 (in Belarusian).
14. El'skii A.K. *Our settlers*. Vitebsk, Provincial Printing House, 1896. 15 p. (in Russian).
15. A. I. *Words about cursed vodka and the life and death of a drunkard*. Petersburg, 1900. 12 p. (in Belarusian).
16. Grigor'ev N. I. (comp.). *Library of publications on the issue of the fight against drunkenness, compiled by the editor of the journal "Bulletin of Sobriety"*. St. Petersburg, P. P. Soikin Publ., 1900. 9 p. (in Russian).
17. *National Historical Archives of Belarus*. F. 299. Op. 3. Ref. 1580. (in Belarusian).

Дата паступлення артыкула 13.10.2022
Received 13.10.2022